

BOĞAZLAR MESELESİ

İstanbul ve Çanakkale boğazlarından geçecek yabancı gemilerin uymakla yükümlü oldukları hukuk dolayısıyla çeşitli dönemlerde diplomasi alanında ortaya çıkan anlaşmazlık.

Asya'yı Avrupa'ya ve Karadeniz'i Akdeniz'e bağlayan Boğazlar iktisadî, askerî ve siyasî önemleri dolayısıyla tarih boyunca pek çok devletin ilgisini çekmiş ve devamlı surette mücadele konusu olmuştur. Romalılar'ın hâkimiyetine girdiği milâttan önce III. yüzyıla kadar Truvalılar, Atinalılar, İspartalılar ve İranlılar; Roma İmparatoru Konstantin'in kendi adı ile anılacak eski Bizantion'u merkez yapmasından (m.s. 300), bilhassa Bizans İmparatorluğu'nun kurulmasından sonra da sırasıyla Hunlar, Avarlar, İranlılar ve Araplar İstanbul'u almak ve Boğazlar'a hâkim olmak için birbirleriyle mücadele ettiler. XIII. yüzyıl sonlarında Boğazlar'a yakın mesafede kurulan Osmanlı Devleti de bu mücadeleye katılarak daha önce pek çok devletin başaramadığı bir işi gerçekleştirdi. 1353'te Çanakkale Boğazı'nı aşır Rumeli'ye ayak basan Osmanlılar XIV. yüzyıl sonlarında Marmara denizinin büyük kısmına hâkim oldular. Nihayet 29 Mayıs 1453'te İstanbul'un fethiyle Bizans ortadan kaldırılarak Boğazlar'ın hâkimiyeti tamamen Osmanlı Türkleri'ne geçti. Fâtih Sultan Mehmed Kilitbahir ve Seddülbahir mevkillerine kaleler, Çanakkale Boğazı ağzında bulunan Bozcaada'ya bir hisar inşa ettirerek Çanakkale Boğazı'nı tahkim etti.

Karadeniz sahilleri ve özellikle Kırım Hanlığı'nın Osmanlı siyasî bünyesi içine alınması ile Karadeniz yabancı gemilerin serbestçe dolaşmalarına kapalı bir Osmanlı iç denizi (Mare Clausum) haline geldi. Boğazlar'dan geçiş ve Karadeniz'de ticaret yapabilme, ancak Osmanlı Devleti'nin ilgili devletlere verdiği hususi imtiyazlarla (ahidnâme = kapitülasyon) tanzim edilir oldu. Boğazlar'ın kesin olarak Türk hâkimiyeti altında bulunduğu bu uzun devir, Rusya'nın zamanla kuvvetlenip Karadeniz sahillerine erişme teşebbüsünde bulunmasına kadar (1695-1696) ciddi bir tehlike ve tehditten uzak bir şekilde devam etti. İstanbul Antlaşması (3 Temmuz 1700) ile Azak Kalesi ve civarı Ruslar'a bırakıldı ve Rus gemilerine Azak denizinde sefer yapma hakkı tanındı. 1711'de Prut'ta büyük bir yenilgiye uğ-

rayan Rusya 1713 tarihli Edirne Antlaşması ile Azak'ı tekrar Osmanlı Devleti'ne iade etti. Böylece Karadeniz bir Türk gölü olma vasfını korumayı sürdürdü. Ruslar 1736'da savaş ilân etmeden Azak Kalesi'ni kuşattılar. Avusturya yanında Rusya'ya karşı da sürdürülen savaşta Azak Kalesi'ni tekrar ele geçiren Rusya, 1739 Belgrat Antlaşması ile bu kalenin yıkılması ve kalenin yer aldığı bölgenin her iki devlet tarafından boşaltılması esasına dayanan bir antlaşma yapmaya razı oldu, dolayısıyla Rusya tekrar Azak denizi ve Karadeniz'den de uzak durmak mecburiyetinde bırakıldı. 1768'de başlayan Osmanlı-Rus savaşının ağır bir mağlûbiyet ile bitmesi üzerine imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması (21 Temmuz 1774) gereğince ilk defa Karadeniz'e çıkmaya ve serbestçe ticaret yapmaya muvaffak olan Rusya'ya diğer devletlere tanındığı gibi Boğazlar'dan ticarî geçiş hakkı verilmek zorunda kalındı. Böylece II. Bayezid zamanından beri süregelen ve üç yüzyıl kadar bir Türk gölü olarak kalan Karadeniz bu özelliğini kaybetmeye ve Boğazlar artık devletlerarası hukukun konusu olmaya başladı.

Bununla beraber Boğazlar'dan yabancı savaş gemilerinin geçiş yasağı sürmekte idi. Ancak Temmuz 1798'de Mısır'ı işgal eden Fransa'ya karşı askerî tedbirler almak zorunda kalınması üzerine Osmanlı Devleti'nin Rusya (23 Aralık 1798) ve İngiltere (5 Ocak 1799) ile birer ittifak yapmasıyla bu konuda ilk taviz verilmiş oldu. İttifak gereğince Rus savaş gemileri ilk defa Boğazlar'dan serbestçe geçti ve Akdeniz'e açılarak Fransa'ya karşı girişilen ortak askerî operasyona katıldı. Böylece Rusya tarihî hedeflerinden en önemlisine geçici dahi olsa ulaşmış oldu. Ruslar, sekiz yıl süreli olan bu antlaşma ile kendilerine tanınmış bulunan Boğazlar'dan geçme hakkını Osmanlı Devleti'nin sıkışık ve zayıf durumlarından faydalanarak kalıcı bir şekilde sokmak arzusuna düştüler. Nitekim Fransa'nın Mısır'dan ve Adriyatik adalarından çoktan atılmış olmasına rağmen bu antlaşmayı bitiş tarihi olan 1805'te tekrar yeniletmeyi başardılar. Fakat bu antlaşma 1806'da yeni bir Rus-Osmanlı savaşının çıkması ile yürürlükten kalktı. Napolyon'un Tilsit ve Erfurt'te Rus çarı ile Osmanlı Devleti'nin taksimi konusunda konuşmalar yaptığını öğrenen Osmanlı hükûmeti İngiltere ile 5 Ocak 1809'da Kal'a-i Sultânîyye (Çanakkale) Antlaşması'nı imzaladı. Antlaşmanın Boğazlar me-

selesi tarihinin önemli bir merhalesini teşkil eden 11. maddesi ile barış zamanında Boğazlar'ın yabancı savaş gemilerine kapallılığı ve bu hususun Osmanlı Devleti'nin eskiden beri benimsediği önemli bir kaidesi olduğu İngiltere'ye kabul ettirildi. Bu durumda devlet hiçbir yabancı devletin savaş gemilerine Boğazlar'ı açmamayı taahhüt etmekteydi ki bu madde ile devletin kendisi de o ana kadar hükümler hakkı gereği müstakil olarak ortaya koyup uyguladığı bir kaideyi diğer devletler hakkında da geçerli kılmayı tekeffül etmekteydi. Böylece Osmanlı Devleti'nin dâhilî hukukuna ait olan "Boğazlar'ın kapallılığı" prensibi devletlerarası bir vesikada yer almakta ve devletin açma veya kapama hakkındaki mutlak üstünlük ve tasarruf yetkisi sınırlandırılmış olmaktadır. Bu yüzden 1809 antlaşması, Boğazlar'da bir devletlerarası müdahiller uygulamasına yol açacak olan 1841 Londra Antlaşması'nın da ilk nüvesi sayıldı.

Boğazlar'dan ticarî amaçla geçiş ve Karadeniz'de serbest ticaret hakkı, Rusya ile yapılan Akkirman Antlaşması'nda da (7 Ekim 1826) teyit edildi. Barış zamanında Boğazlar'dan ticarî geçiş yanında, Karadeniz'in bütün yabancı devletlerin ticaret gemilerine açılması ise Edirne Antlaşması'ndan (14 Eylül 1829) sonra gerçekleşti. Böylece, Karadeniz bir Türk denizi olmaktan çıktı. Osmanlı Devleti'nin zayıf durumundan istifade ile Boğazlar üzerinde üstünlük sağlamak ve söz sahibi olmak imkânını verebilecek her fırsatı değerlendirmeye çalışan Rusya, Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın isyanı ile gelişen "Mısır meselesi"ni kendi hedefleri doğrultusunda en iyi şekilde kullanmasını bildi. Osmanlı Devleti'nin, Mısır kuvvetlerinin Kütahya'ya kadar ilerlemesi ile düştüğü çaresizliğe, biraz da mecburi hale getirdiği yardım teklifi ile mukabele eden Rusya, İstanbul Boğazı'ndan içeri sokup Beykoz'a çıkarttığı kuvvetleri ve demirlediği filosu ile kendisini ikinci defa zoraki bir müttefik olarak kabul ettirdi. Rusya'nın İstanbul Boğazı'ndan geçerek Osmanlı Devleti'nin yardımına koşması ve Boğazlar'ın sahibi üzerinde müstesna bir nüfuz peyd etmesi, özellikle Mısır valisinin ileri harekâtının önlenmesini ve dolayısıyla İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin o andaki kritik durumuyla nihayet âcilen ilgilenmesini sağladı. Bunun neticesinde Mısır valisi ile Kütahya uzlaşması meydana getirilebildi (6 Mayıs 1833) ve devleti teh-

dit eden tehlike geçici olarak bertaraf edilmiş oldu.

İstanbul Boğazı'nda üstlenen Rus kuvvetlerinin geriye çekilmelerinin sağlanması ise, ancak Hünkâr İskelesi (Beykoz) Antlaşması'ndan sonra mümkün olabilirdi (8 Temmuz 1833). Sekiz yıl vadeli olan bu önemli antlaşma, genel olarak tarafların tehlike ânında birbirlerinin yardımına koşmalarını emretmekte, ancak antlaşmanın gizli maddesiyle Osmanlı Devleti'nin böyle bir yardımı, Çanakkale Boğazı'nı Rusya'nın güvenliğini tehdit eden bir donanmaya ve genel olarak diğer devletlerin bütün savaş gemilerine kapatarak yapması kararlaştırılmaktaydı. Böylece Rusya Boğazlar'dan gelecek bir tehlikeye karşı korunmakta, ancak antlaşmada açıkça ifade edilmemekle beraber lüzum gördüğünde bu hakkı kullanmayı hukuken kendinde görebilecek bir hale gelmekte ve Boğazlar'ın kontrolünde söz sahibi olmaktaydı. Bu yüzden Avrupa devletleri Hünkâr İskelesi Antlaşması'nı büyük bir heyecan ve tepkiyle karşılamışlar ve Mısır meselesinin hallinden sonra Rusya'yı sekiz yıllık süre sonunda Boğazlar üzerindeki tek taraflı olan bu üstün durumundan vazgeçirerek 1841'de yeni bir uygulamaya gidilmesini kabul ettirmişlerdir.

1839'da Mısır meselesinin tekrar silahlı bir hesaplaşmaya dönüşmesi, Osmanlı ordusunun Nizip'te Mısır kuvvetlerine karşı mağlûp olması ve Mehmed Ali Paşa'ya İstanbul yolunun tekrar açılması, Rusya'nın Hünkâr İskelesi Antlaşması gereği Boğazlar'a inerek Osmanlı Devleti'ni koruma hakkını kullanmaya kalkışmasını da beraberinde getirmekteydi. Buna meydan vermemek için İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile yakın ilişki ve dayanışması sonucu, Londra'da diğer büyük Avrupa devletlerinin de mutabakatının sağlanmasıyla, Mehmed Ali Paşa'yı sadece Mısır'la yetinmek zorunda bırakacak yeni bir çözüm getirildi (15 Temmuz 1840, Londra Antlaşması). Antlaşma, Mehmed Ali Paşa'nın İstanbul'a yürümesi halinde imzacı devletlerin Boğazlar'ı savunmak için kuvvet göndermelerini öngörüyordu. Bu istisnaî durum dışında ve genel olarak Boğazlar'ın barış zamanında bütün yabancı savaş gemilerine kapalı tutulması hususu, Osmanlı Devleti'nin "eski bir kaidesi" olarak tekrar tesbit ediliyordu. Böylece Hünkâr İskelesi Antlaşması ile Rusya'nın tek taraflı olarak sahip olduğu üstün duruma, aynı hakkın bütün diğer imzacı

devletlere teşmil edilmesi ile son verilmiş ve Boğazlar'ın durumunu müstakil olarak ele alacak 1841 Londra Boğazlar Antlaşması'na giden yol da açılmış olmaktaydı.

Mısır meselesi halledildikten sonra Londra'da toplanan İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya ve Prusya temsilcileri, Çanakkale ve Karadeniz boğazları konusunda Osmanlı Devleti ile genel bir antlaşma imzaladılar (13 Temmuz 1841, Londra Boğazlar Antlaşması). Antlaşmanın ilk maddesi, Mısır meselesiyle ilgili 1840 tarihli antlaşmada yer alan 4. maddeyi hemen aynen tekrarlamakta, dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin barış zamanında Boğazlar'ı yabancı savaş gemilerine kapalı tutacağı ve bunun devletin eski bir kaidesi olduğu hususuna yer vermektedir. Ancak aynı maddede yer alan ve beş büyük Avrupa devletinin Bâbîâli'nin bu hakkına saygı göstererek onun bu sözü geçen kaide ve usulüne göre hareket etmeyi taahhüt edeceklerine dair olan ifade, bu maddeyi fevkalâde önemli bir anlam zenginliğine kavuşturmaktaydı. Zira bu ifadeye gerçekte, Boğazlar'ın kapallığı ile ilgili kaidenin herhangi bir devletin menfaati uğruna bozulup ihlâl edilemeyeceğine dair Osmanlı Devleti'nin kesin bir taahhüdü gizlenmiş bulunuyordu. Diğer bir ifadeyle devlet artık eskisi gibi gelişigüzel ve istediğinde Boğazlar'ı açmaya veya herhangi bir devlet lehinde kapalı tutmaya muktedir olmayacaktı. Çünkü bu tek madde ile Boğazlar'ın kapallılığı kaidesi bundan sonra artık devletlerarası bir zemine oturtulmuş oluyordu ki bu husus anlaşmayı daha öncekilerden ayıran en önemli nokta idi. Böylece Boğazlar'dan geçiş sadece Osmanlı hukuk kuralları veya Osmanlı Devleti ile diğer devletler arasında yapılan ikili antlaşmalarla düzenlenmesi safhasından çıkmakta ve uygulanması günümüze kadar gelecek olan devletlerarası bir düzenleme esasına geçilmekteydi. Padişah eskiden olduğu gibi dost devlet elçilerinin muhabere hizmetinde bulunacak olan hafif savaş gemilerine özel fermanlarla Boğazlar'dan geçiş hakkı verebilecekti.

Boğazlar'ın bu statüsü 1853 yılına kadar sürdü. Bu tarihte Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni parçalamak amacıyla başlattığı Kırım Savaşı sırasında Fransız ve İngiliz donanmaları Osmanlılar'a yardım maksadıyla Boğazlar'ı geçti. Müttefik kuvvetlerin Kırım'a yaptıkları çıkartmadan sonra Rus ordusunun yenilmesi üze-

rine Rusya barış istedi. Osmanlı Devleti, İngiltere, Fransa, Piyemonte ve Rusya'dan başka Avusturya ve Prusya'nın katılmasıyla 30 Mart 1856'da Paris Muahedesi imzalandı. Buna göre 1841 Londra Antlaşması'yla Boğazlar hakkında kabul edilmiş olan hükümler aynen tekrarlandı. Ayrıca Karadeniz tarafsız hale getirilecek, bütün milletlerin ticaret gemilerine açık fakat savaş gemilerine kapalı olacaktı. Osmanlı Devleti'yle Rusya'nın Karadeniz kıyılarında tersane ve donanma bulundurmaları yasaklanacaktı. İki devlet kıyılarında güvenliği sağlamak üzere bulundurmak zorunda oldukları hafif savaş gemilerinin sayılarını aralarında imzalayacakları özel antlaşma ile belirleyecek ve bu antlaşma Paris Antlaşması'nın bir bölümü olarak ona eklenecekti. 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi ile Osmanlı Devleti'nin barış zamanında Boğazlar'dan savaş gemilerinin geçişine izin vermemesi prensibi, 1856 Paris Antlaşması'yla savaş zamanına da teşmil edilerek Osmanlı Devleti'nin hükümlerlik hakları biraz daha kısıtlandı. Ancak eskiden olduğu gibi elçiliklere bağlı küçük savaş gemileri ve bu antlaşma ile antlaşmaya imza koyan devletlerin Tuna nehri ağzında bulunduracakları ikişer küçük savaş gemisi padişahın izniyle Boğazlar'dan geçebilecekti.

Fakat Boğazlar ve Karadeniz'le ilgili hükümler Rusya'yı tatmin etmedi. Antlaşma Rusya'nın Karadeniz hâkimiyetine son verdiği için Rusya Karadeniz'in tarafsızlığından kurtulmak için fırsat kollamaya başladı. 1870'te Alman-Fransız savaşıyla bozulan Avrupa siyasi durumundan faydalanan Rusya tek taraflı olarak Paris Antlaşması'nın Karadeniz ile ilgili hükümlerini tanımadığını ilân etti (31 Ekim 1870). Almanya'nın Rusya'yı desteklemesi üzerine Ruslar'a karşı savaş göze alamayan Âli Paşa İngiliz siyasetine dayanmayı tercih etti. İngiltere'nin davetiyle, Londra'da Türkiye, Almanya, Avusturya, İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya'nın katılmalarıyla bir konferans toplandı (17 Ocak 1871). İmzalanan dokuz maddelik Londra Antlaşması (13 Mart 1871) ile Karadeniz'in tarafsızlığı kaldırıldı. Aynı zamanda Türkiye'ye Boğazlar'ı barış zamanında kapalı tutmak mecburiyetini yükleyen madde de iptal edildi. Böylece Bâbîâli'nin lüzum gördüğü zaman dost ve müttefik donanmalarını içeri almakta serbest bırakılması, Türkiye için çok önemli bir taviz ve Rusya için de yeni bir tehdit unsuru oldu.

Rusya, 93 Harbi adı verilen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda büyük bir yenilgiye uğrayan Osmanlı Devleti'nden Boğazlar konusunda bazı tavizler koparmak istediye de İngiltere'nin ciddi tehditleri karşısında kaldı. Berlin Antlaşması (13 Temmuz 1878) Boğazlar'ın hukukî durumunu değiştirmeden sadece 13 Mart 1871 Londra Antlaşması hükümlerinin yürürlükte olduğunu teyit etmekle yetindi. Boğazlar'ın bu hukukî durumu, uygulamada zamanla çıkan bazı görüşlere rağmen, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girişine kadar (29 Ekim 1914) aynen muhafaza edildi.

Rusya I. Dünya Savaşı'nın başlangıcında Boğazlar konusunda bir yandan müttefikleri İngiltere ve Fransa nezdinde zemin yoklarken bir yandan da Boğazlar'ın kendisine verilmesi şartıyla Almanya ile anlaşma yollarını araştırıyordu. İngiltere Boğazlar meselesinin Rusya'nın yararına çözüleceğini bildirmekle birlikte bu çözümün kesin şeklini Almanya'nın yenilgisinden sonraya bırakmak istiyordu. Çünkü İngiltere Rusya'nın Boğazlar'ı ele geçirince Almanya ile anlaşıp savaştan çekilmesinden korkuyordu. Fransa ise Suriye ve Filistin üzerindeki isteklerini belirtmiş ve Rusya da bunu kabul etmişti.

Müttefikler kendileri Çanakkale'yi zorlarken Rusya'nın da filosu ile İstanbul Boğazı'na girmeye çalışmasını teklif ettiler. Rusya, donanmasının yetersizliğini ileri sürerek buna katılmadı. Fakat İngiltere ve Fransa'nın Boğazlar'ı ele geçirmelerini de kendisi için tehlikeli bulduğundan 4 Mart 1915'te İngiltere ve Fransa'ya verdiği notalarla İstanbul şehri, Boğazlar, Marmara'nın batı kıyıları ve Midye-Enez çizgisine kadar Güney Trakya, Sakarya nehri ile İzmit körfezi arasında daha sonra belirlenecek sınıra kadarki topraklarla Marmara denizindeki adaların kendisine verilmesini istedi. Rusya'nın bu baskısı müttefiklerin hoşuna gitmemekle birlikte İngiltere 12 Mart'ta, Fransa da 10 Nisan'da Rusya'ya verdikleri notalarla Rusya'nın isteklerini kabul ettiklerini bildirmek zorunda kaldılar. Böylece Rusya kâğıt üzerinde de olsa nihayet Boğazlar üzerindeki tarihî emellerini Fransa ve İngiltere'ye kabul ettirmiş oldu. Ancak müttefiklerin 1915 başlarındaki Çanakkale saldırılarının hezimetle sonuçlanması, 1917'de iç karışıklığı had safhaya varan Rusya'da ihtilâl çıkması, çarlığın çökmesi ve Brest Litovsk Antlaşması'yla (3 Mart 1918) Rus-

ya'nın savaştan çekilmesi, Boğazlar üzerindeki Rus emellerinin gerçekleşmesine engel oldu.

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nı yenilgiyle kapattığını belgeleyen Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918), Çanakkale ve Karadeniz boğazlarının açılmasını, Karadeniz'e serbestçe geçilebilmesini ve Boğazlar'daki mevcut istihkamların müttefiklerce işgalini öngörmekteydi. Sevr Antlaşması'nın (20 Ağustos 1920) Boğazlar'la ilgili maddeleri ise Boğazlar'ı milletlerarası bir statüye sokmaktaydı. Buna göre Marmara dahil Çanakkale ve İstanbul boğazlarından geçiş savaşta bayrak farkı gözetilmeksizin her türlü savaş ve ticaret gemilerine açık bulundurulacaktı. Bu işlerin görülmesi ve Boğazlar'ın kontrolü geniş yetkilerle donatılmış devletlerarası bir komisyona havale edilmekte, Boğazlar'ın her iki yakası silâhsızlandırılmış bölgeler haline getirilmekteydi. Bununla beraber Fransa, İngiltere ve İtalya bu bölgelerde asker bulundurabilecekti. Sevr Antlaşması Osmanlı Devleti'ni parçalamakta ve Boğazlar üzerindeki Türk hâkimiyetine son vermekte, aynı zamanda İstanbul'a da el koymakta ve burada padişah ve hükümetine ancak galip devletlerin arzu ettiği müddetçe barınabilme imkânı tanımaktaydı.

Türk İstiklâl Savaşı sonunda imzalanan Lozan Antlaşması (24 Temmuz 1923) ve yeni Türkiye devletinin müstakil bir siyasî güç olarak tanınması, tabii olarak Boğazlar'daki durumun da yeni bir şekle sokulmasını kaçınılmaz kılmaktaydı. Antlaşmanın 33. maddesiyle antlaşmayı imzalayan devletler Boğazlar'dan geçişin serbest olduğunu ve bu hususun imzalanacak özel bir sözleşmenin hükümlerinde ayrıntılı olarak tesbit edileceğini kabul ettiler. Lozan ile aynı anda imzalanan ve "Boğazlar'ın Tâbi Olacağı Usul Hakkında Mukavelenâme" adını taşıyan bu belgede imza sahibi devletler (İngiltere, Bulgaristan, Yunanistan, Fransa, İtalya, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti, Rusya, Japonya ve Türkiye), her iki boğazdan ve Marmara'dan savaş ve barış zamanında her türlü geçişin serbest olacağını öngörmekteydiler. Mukavelenâmenin ikinci maddesi gereğince bu geçişlerin esasları ayrı bir ekte tesbit edildi.

Buna göre ticaret gemileri barış zamanında bayrağı ve yükü ne olursa olsun gece ve gündüz Boğazlar'dan tamamen serbest bir şekilde ve kılavuz almak mecburiyetinde olmadan geçebile-

ceklerdi. Türkiye'nin tarafsız olduğu bir savaşta Boğazlar'dan geçiş tamamen barış zamanı için öngörülmüş şartlara göre yapılacaktı. Türkiye'nin dahil olduğu bir savaşta Boğazlar'dan tarafsız gemiler, kaçak ve yasaklanmış mal ve düşman asker ve tebaası taşımamak kaydıyla serbestçe geçebilecek, Türkiye bu gemileri kontrol etme ve tarafsız gemilerin geçişini engellemek şartıyla düşman gemileri hakkında devletler hukukunun kabul ettiği tedbirleri alma hakkına sahip olacaktı. Barış zamanında hangi devlete ait olursa olsun bütün savaş gemileri de gece ve gündüz geçme hakkına sahipti. Karadeniz'e geçecek savaş gemilerinin âzami kuvveti, bu denizde kıyısı bulunan devletlerden donanması en kuvvetli olanın deniz gücünden daha fazla olmayacaktı. Bununla beraber devletlerin her biri gerek gördüklerinde 10.000 tonilatoyu geçmeyen en çok üç gemisini Karadeniz'e geçirebilme hakkına sahip olacak ve Türkiye Boğazlar'dan geçen gemilerin miktarı konusunda hiçbir sorumluluk taşımayacaktı. Türkiye'nin tarafsız olduğu bir savaşta bütün savaş gemilerine barış zamanı için öngörülen şartlar uygulanacaktı. Türkiye'nin dahil olduğu bir savaşta tarafsız ülke gemileri barış zamanındaki muameleye tâbi olacaklar ve bu gibi gemilerin geçişi alınan savaş tedbirleri sebebiyle güçleştirilmeyecekti. Ayrıca Boğazlar Sözleşmesi'ne göre, Boğazlar'dan serbest geçişin güvenliğini sağlamak amacıyla, Çanakkale ve İstanbul boğazlarının her iki kıyısı ile Marmara denizindeki adalar askerden arındırılmış hale getirildi ve bu bölgelerde tahkimat yapmak ve asker bulundurmak yasaklandı. Buna karşılık bölgenin herhangi bir saldırıya karşı güvenliği de sözleşmeyi imzalayan devletlerle Milletler Cemiyeti'nin garantisi altına alındı.

Türkiye, Boğazlar üzerindeki hükümlerinin sınırlandırılması demek olan bu hükümleri istemeyerek kabul etmişti. Lozan Antlaşması'nın Boğazlar'la ilgili hükümleri, tecavüz halinde Türkiye'nin buraları savunmasını çok güçleştirdiği için Türk hükümeti 1933'teki Silâhsızlanma Konferansı'nda bu hükümlerin kaldırılmasını istedi. Fakat bu istek silâhsızlanma meselesiyle doğrudan ilgili olmadığı ileri sürülerek geri bırakıldı. Nihayet Montrö Antlaşması (20 Temmuz 1936) ile Boğazlar'ın savunması Türkiye'ye bırakıldı (bk. MONTRÖ BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ).

BİBLİYOGRAFYA :

S. Goriainov, *Devlet-i Osmâniyye-Rusya Siyâseti* (trc. Macar İskender — Ali Reşad), İstanbul 1331; N. Dascovici, *La Question du Bosphore de les Dardanalles*, Geneve 1915; C. Phillipson — N. Buxton, *The Question of the Bosphoros and Dardanelles*, London 1917; Ahmet Rauf — Râgıb Râif, *Boğazlar Meselesi*, İstanbul 1334; N. Kurt, *Der Bosphorus und die Dardanellen unter völkerrechtlichen und politischen Gesichtspunkten*, Göttingen 1937; G. Wobst, *Die Dardanellenfrage bis zum Lösungsversuch des Abkommens von Montreux*, Leipzig 1941; Cemal Tukin, *Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi*, İstanbul 1947; E. Anchieri, *Constantinopoli e gli stretti nella politica russa ed europea dal trattato di Qüçük Kainardgi alla Convenzione di Montreux*, Milana 1948; TA, VII, 185-192.

KEMAL BEYDİLLİ

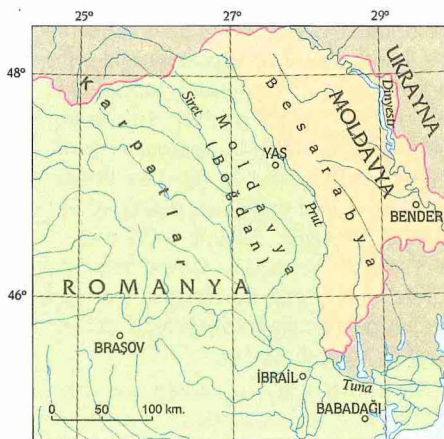
BOĞDAN

Romanya'nın Moldavya bölgesine
Osmanlı döneminde verilen ad.

Moldova nehrinin iki kenarındaki arazide XIV. yüzyılda kurulan prenslik daha sonra Türkler tarafından alınınca Osmanlı kaynaklarında bir süre Kara Boğdan olarak geçmiş, fakat uzun müddet sadece Boğdan şeklinde anılmıştır. Osmanlılar'ın Moldavya'ya verdikleri bu ad, XIV. yüzyılın ortalarında Maramureş'te oturan küçük bir Ulah (Valah) asilzâde ailesinin Macar Krallığı'na karşı ayaklanarak buraya gelmesinden sonra ilk müstakil devleti kuran voyvoda Boğdan'ın isminden gelmektedir.

Çok erken devirlerden itibaren meskûn olan bu yörenin bilinen ilk sakinleri İskitler ve Thrak aslından Daklar'dır.

Boğdan

Bunlar daha sonra Romalılar'la karışarak Romanya halkının çekirdeğini oluşturmuşlardır. Müteakip asırlarda buraya sırasıyla Goth Cermenleri, Alanlar, VI-VII. yüzyıllarda Slavlar ile Hun, Avar ve Bulgar gibi çeşitli Türk kavimleri gelmişlerdir. Bulgarlar Tuna'nın güneyine, IX. yüzyılda gelen Macarlar ise bugünkü Macaristan ovalarına yerleşmişlerdir. Daha sonra yine Türk kavimlerinden Peçenekler ile Kumanlar'ın, XIII. yüzyıldan itibaren de Tatarlar'la Gagauzlar'ın istilâsına uğrayan Moldavya'da bugüne kadar sadece Tatarlar ve Gagauzlar varlıklarını koruyabilmişler, öteki Türk kavimleri yerli halk kitleleri içinde eriyip gitmişlerdir.

Osmanlı Türkleri ile Moldavlar arasındaki ilk münasebetler XV. yüzyılda başladı. Bu bir asra yakın sürede Boğdan beyleri Macar, Polonya ve Altın Orda devletlerinin hâkimiyet iddialarına karşı varlıklarını denge politikası güderek korudular. Halbuki güneydeki Eflak Prensiği bir süre önce Osmanlı Devleti'ne tâbi olmuştu. Moldavya Osmanlılar'la doğrudan temasa gelmeden önce Türkler'e karşı Macaristan, Lüksemburg ve Lehistan arasında yapılan ittifak antlaşmasına katılmıştır. Bu antlaşma uyarınca onlara yardım vaadinde bulunmuştu; yardım etmediği takdirde toprakları bu ülkeler tarafından paylaşılacaktı.

Türkler ilk defa Çelebi Mehmed zamanında (1413-1421) Eflak'ı vergiye bağladıktan sonra Boğdan topraklarına girmişler, Akkırman'ı kuşatmışlar, fakat alamamışlardır. O sırada Boğdan voyvodası Alexandru çel Bun bulunuyordu. II. Murad zamanında da Osmanlı Boğdan münasebetleri devam etmiş ve İstanbul'un fethinden sonra bu prenslik Osmanlı Devleti'ne tâbi olmuştur. Voyvoda Petru Aron 1455 Eylülünden itibaren Osmanlılar'a yılda 2000 altın vermek suretiyle varlığını koruyabilmiştir. Fâtih Sultan Mehmed beyliğin iç işlerine karışmamış, Boğdan'ı Bulgaristan ve Macaristan gibi bir Osmanlı paşası tarafından idare edilen bir eyalet haline getirmemiştir.

Boğdan voyvodalarının en büyüğü olan Stefan (Büyük) çel Mare, Türkler'e vergi vermeyerek harekete geçti ve 1475'te Rumeli Beylerbeyi Hadım Süleyman Paşa kumandasındaki Osmanlı kuvvetlerini yendi. O sıralarda Osmanlı Devleti Venedik, Napoli ve papalıkla denizlerde, Arnavutlar ve Macarlar'la da karada savaş halinde idi. Kırım'ın Osmanlı toprak-

larına ilhakı da bu tarihte olmuştu. Bu başarısından dolayı Voyvoda Stefan'a papa tarafından "İsâ'nın pehlivani" unvanı verildi. Ertesi yıl Fâtih Sultan Mehmed bizzat Boğdan seferine çıktı; Osmanlı ordusunda Eflak kuvvetleri de vardı. Fâtih önce Varna civarında Stefan'a verginin ödenmesini, Cenevizli esirlerin iadesini ve Kili'nin teslimini teklif etti. Teklifin reddedilmesi üzerine Osmanlı ordusu Boğdan birliklerini Akdere (Valea Alba) mevkiinde büyük bir hezime uğratarak beyliğin merkezi Suceava'ya girdi, ancak kalesini ele geçiremedi. O sırada Boğdanlılar'ın her tarafı yakıp yıkarak geri çekilmeleri, bu yüzden Osmanlı ordusunun kıtlık çekmesi, yeniciler arasında veba çıkması ve Macar kralının da savaş hazırlıklarına başlaması üzerine Fâtih Sultan Mehmed geri çekilmek zorunda kaldı. Fakat birkaç ay sonra kış mevsiminde tekrar sefere çıkan padişah Macarlar tarafından Tuna kıyılarındaki yapılan kaleleri yıktı.

1484'te Boğdan'ın anahtarları ve kapıları durumunda olan Kili ile Karadeniz sahilindeki Akkırman'ın alınması, Boğdan birliğinin kırılması ve civar toprakların da Türk hâkimiyetine sokulmasıyla bölge II. Bayezid zamanında kesin olarak Osmanlı Devleti'ne bağlandı. Stefan'ın dediği gibi bu iki şehir bütün Moldavya, Moldavya da Macaristan ve Lehistan için bir duvar mahiyetinde idi. Gerçekten Boğdan'da Osmanlı hâkimiyeti sağlandıktan sonra kuzeyde Türk fetihleri daha kolay olmuştur. Komşularından sürekli yardım taleplerinde bulunan, fakat alamayan Stefan, Macar Kralı Matyas Corvin'i ve Lehistan Kralı Jan Albrecht'i yenerek onları âdeta cezalandırmıştı. Ömrünün sonlarına doğru Osmanlı gücüne boyun eğen Stefan yıllık 4000 altına çıkartılan vergiyi ödemek zorunda kalmıştır. Bu Romen millî kahramanı öldürmeden önce oğluna bıraktığı vasiyette ülkesini, "öteki milletlerden daha hâkim ve kuvvetli oldukları için" Türkler'e teslim etmesini, başkalarına vermemesini söylemiştir. Fakat oğlu Petru Rareş Türkler'e baş kaldırmış, Osmanlı Devleti'ne tâbi Erdel Beyliği'ni işgal etmiştir. Rareş'in gerek bu itaatsizliği gerekse Kanûnî'nin istediği 1000 süvariye göndermemesi üzerine padişah Boğdan seferine çıkmak zorunda kalmış (1538) ve bu sefer sırasında Suceava zaptedilerek Yaş şehri de Kırım Hanı Sâhip Giray tarafından yağmalanmıştır. Bu seferin arkasından Kanûnî Sultan Süleyman Boğdan voyvo-